

■ Generalny Plan Wschodni

Autor: Bogumił Rudawski (IZ)

Dokładnie 75 lat temu na biurko Heinricha Himmlera, szefa SS i policji niemieckiej oraz głównego twórcy polityki osadniczej III Rzeszy, trafił dokument zatytułowany „Prawne, gospodarcze i przestrzenne zasady zagospodarowania Wschodu”. Jego autorem był *Oberführer SS* Konrad Meyer, profesor agronomii Uniwersytetu Friedricha Wilhelma w Berlinie (obecnie Uniwersytet Humboldtów), wiceprezes Niemieckiej Wspólnoty Badawczej oraz szef Głównego Wydziału Planowania i Ziemi w Urzędzie Komisarza Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny. Przedstawiony przez prof. Meyera kilkudziesięciostronicowy memoriał, noszący datę 2 czerwca 1942 r., jest jedną z najlepiej rozpoznanych (i zachowanych) wersji tzw. Generalnego Planu Wschodniego (*Generalplan Ost, GPO*). Generalny Plan Wschodni opracowywany w okresie od czerwca 1941 r. do wiosny 1943 r. był całościowym i długofalowym programem osadnictwa i kolonizacji terytoriów Europy Środkowo-Wschodniej przewidzianych na niemiecką „przestrzeń życiową”. Był on teoretyczną i praktyczną próbą zaprojektowania owej przestrzeni, co oznaczało przede wszystkim masowe deportacje i przesiedlenia milionów ludzi oraz budowę nowego ładu narodowościowego i rasowego w tej części Starego Kontynentu. Niewątpliwie, obok ludobójstwa dokonanego na Żydach, Generalny Plan Wschodni był jedną z najbardziej zbrodniczych idei dyktatury nazistowskiej.

Najintensywniejsze prace nad planem (i jego kolejnymi wersjami) trwały od połowy 1941 r. do połowy 1942 r., czyli w okresie zwycięskiego i szybkiego pochodu wojsk niemieckich w Związku Radzieckim. Błyskawiczne zwycięstwa odnoszone na froncie wschodnim i towarzyszący im entuzjazm wśród władz III Rzeszy były jednym z głównych powodów podjęcia prac koncepcyjnych nad planem. Generalny Plan Wschodni nie był jednolitą koncepcją; znanych jest kilka jego wersji (niektórzy historycy przyjmują, że przygotowano nawet pięć wariantów planu), które ewoluowały w czasie. Wszystkie te koncepcje, czasem znacznie różniące się od siebie, określa się obecnie właśnie Generalnym Planem Wschodnim. Ich cechą wspólną jest to, że wszystkie one powstały na zlecenie Himmlera, a głównym ośrodkiem prac

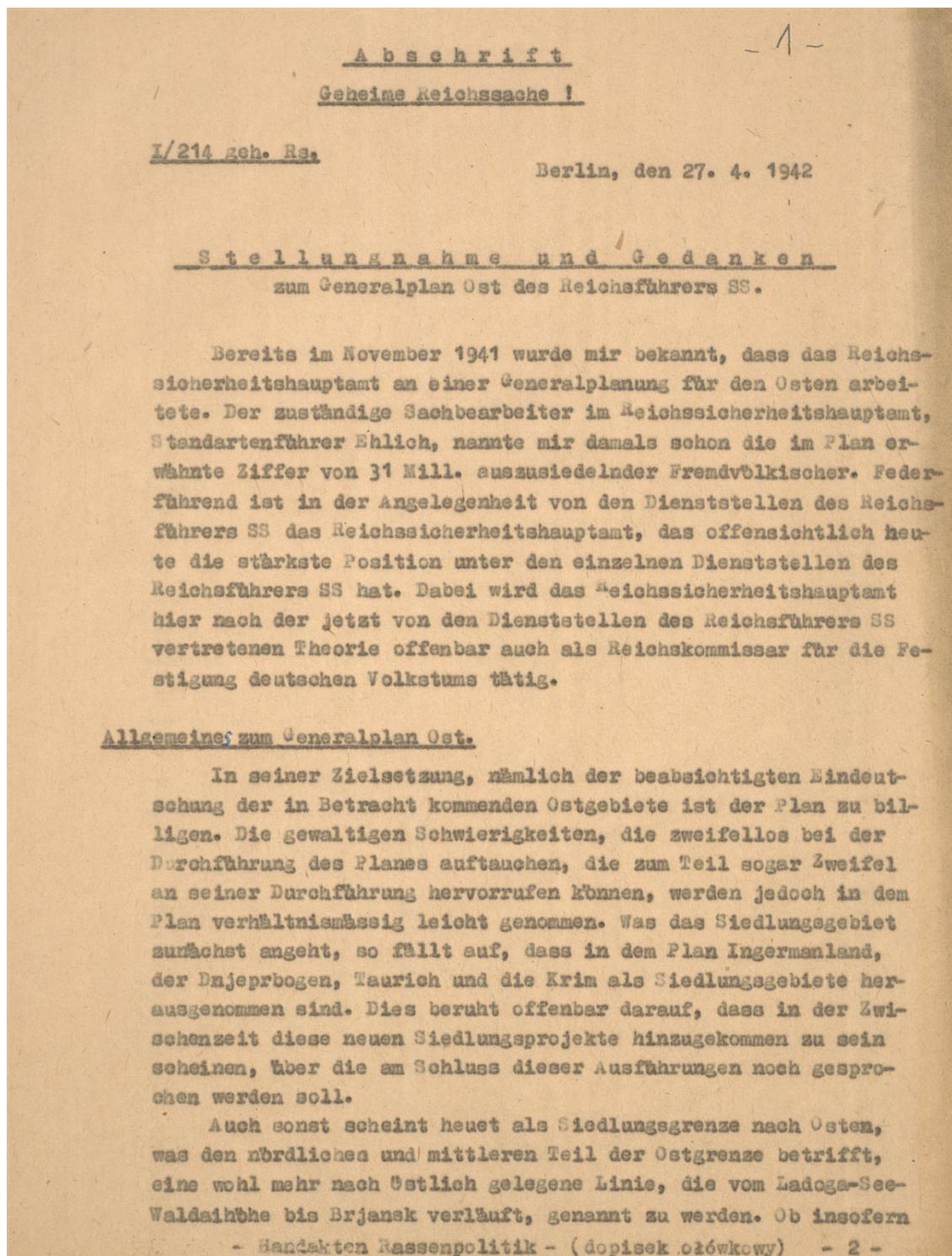
były podległe mu instytucje: Urząd Komisarza Rzeszy ds. Umacniania Niemczyzny oraz Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy.

Dzięki ustaleniom Czesława Madajczyka jesteśmy dziś w stanie przybliżyć niektóre szczegóły dotyczące Generalnego Planu Wschodniego, choć dalsze studia nad tym tematem pozostają ciągle ważnym postulatem badawczym¹. Historyk wyróżnił i opisał trzy warianty *GPO*. Pierwszy z nich sporządzony w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy był gotowy najprawdopodobniej pod koniec 1941 r. lub na początku 1942 r. Plan ten nie odnalazł się po wojnie i znany jest wyłącznie z obszernej opinii dr. Erharda Wetzla, referenta ds. rasy i polityki w departamencie politycznym Ministerstwa Rzeszy dla Zajętych Obszarów Wschodnich. Ekspertyza ta zatytułowana „Ustosunkowanie się i rozważania na temat Generalnego Planu Wschodniego *Reichsführera SS*” pochodzi z 27 kwietnia 1942 r. Drugi wspomniany już wariant planu przygotował Konrad Meyer. Himmler ustosunkował się pozytywnie do zaproponowanych przez niego koncepcji, ale zażądał kontynuowania prac nad programem niemieckiej kolonizacji na Wschodzie. Trzeci wariant *GPO* miał być prawdopodobnie ostateczną wersją zagospodarowania niemieckiej przestrzeni życiowej w Europie. W źródłach historycznych występuje ona jako Generalny Plan Osadnictwa (*Generalsiedlungsplan lub Gesamtsiedlungsplan*) i geograficznie obejmuje Europę Wschodnią oraz częściowo Zachodnią. W związku z klęskami na froncie wschodnim, wiosną 1943 r. dalsze prace nad tym projektem uległy zawieszeniu. Znane są tylko jego ogólne założenia.

Zarysowane powyżej kolejne warianty Generalnego Planu Wschodniego zakładały przeprowadzenie gigantycznych operacji wysiedleńczo-kolonizacyjnych w okupowanej Polsce, na zajętych terytoriach Związku Radzieckiego oraz w mniejszym stopniu w innych państwach europejskich. Przede wszystkim przewidywano deportację lub wymordowanie 31 mln Słowian, w tym ok. 80% Polaków, a także wykorzystanie kolejnych 14 mln przedstawicieli narodów słowiańskich w charakterze niewolniczej siły roboczej. Jako przymusowe miejsce osiedlenia wskazywano azjatyckie obszary Rosji. Himmler, owładnięty rasistowską ideologią, postulował także wyselekcjonowanie wśród Słowian jednostek „wartościowych rasowo” i skierowanie ich na germanizację. Plany deportacji Słowian przypominały wcześniejsze projekty stworzenia rezerwatu żydowskiego na Lubelszczyźnie oraz Madagaskarze. *Notabene* sami Żydzi przez planistów *GPO* wspomniani są zdawkowo. Wynikało to z faktu, iż byli oni świadomi, że eksterminacja ludności żydowskiej osiągnęła w tym czasie apogeum.

¹ *Generalny Plan Wschodni. Zbiór dokumentów*, pod red. Cz. Madajczyka, Warszawa 1990.

Fot. 1. Pierwsze dwie strony ekspertyzy dr. Erharda Wetzla

- 2 -

von Seiten der SS der Plan abgeändert ist, vermag ich nicht zu beurteilen. Jedenfalls dürfte sich ergeben, dass der Kreis der Personen, die damals nach dem Plan für eine Aussiedlung in Betracht kommen würden, sich noch erhöhen dürfte.

Aus dem Plan ergibt sich, dass es sich nicht um ein Sofortprogramm handelt, dass vielmehr die Besiedlung des Raumes mit Deutschen etwa 30 Jahre nach dem Kriege erreicht sein soll. Wie aus dem Plan hervorgeht, sollen 14 Mill. Fremdvlkische in dem Raum verbleiben. Ob dieses jedoch innerhalb der vorgesehenen Zeit von 30 Jahren wirklich umgevolkt und eingedeutscht werden, erscheint mehr als zweifelhaft, da auch nach dem vorliegenden Plan die Anzahl der deutschen Siedler nicht gerade beträchtlich ist. Offensichtlich ist nach dem Plan die Tendenz des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums (Dienststelle Greifeldt), die eindeutschungsfähigen Fremdvlkischen in das Altreich abzuschicken, aufgegeben. Es wird ausdrücklich auf Seite 3 des Planes erwähnt, dass die Fremdvlkischen, die nicht ausgesiedelt werden sollen, im Ostraum als Bevölkerung verbleiben.

Die Kernfrage der ganzen Ostsiedlung ist, ob es uns gelingt, im deutschen Volke den Siedlungstrieb nach dem Osten wieder zu erwecken. Dass es zum grossen Teil vorhanden ist, kann nach meinen Erfahrungen nicht bezweifelt werden. Es darf aber auch nicht verkannt werden, dass andererseits wieder grosse Teile der Bevölkerung, insbesondere aus der westlichen Reichshälfte, eine Ansiedlung im Osten, ja schon im Warthegau oder Danzig-Westpreussen scharf ablehnen, einmal weil sie die Ostgebiete wegen ihrer weiten Ebenen für zu eintönig und niederdrückend oder für zu kalt oder zu primitiv halten. Alle diese Tendenzen, sich gegen die Siedlungsfreudigkeit im Osten auszuwirken, müssten meines Erachtens von den zuständigen Stellen, in erster Linie vom Ostministerium dauernd beobachtet und propagandistisch bekämpft werden.

Neben der Frage des Siedlungswillens im Osten ist weiter entscheidend, im deutschen Volke, insbesondere aber in den deutschen Ostsiedlern den Willen zum Kinde in ganz anderem Masse zu erwecken als bisher. Wir dürfen uns keiner Täuschung hingeben: Die bisherige Steigerung der Gebartenziffer seit dem Jahre 1933

- 3 -

Źródło: I.Z. Dok. I-777.

Na miejsce wysiedlonych Niemcy planowali sprowadzić i osiedlić do 10 mln kolonizatorów. Osadnikami mieli być przede wszystkim tzw. rolnicy-żołnierze, którzy stworzyliby tutaj nowy model społeczeństwa rolniczego o feudalnym charakterze. Zakładano przede

wszystkim założenie na wschodzie Europy kilku enklaw, o dużym nasyceniu niemieckimi kolonistami. Wymieniano tu przede wszystkim Krym i Chersones, gdzie miał powstać *Gotengau*, rejon leningradzki (*Ingermanland*) oraz okręg białostocko-litewski (*Memel und Narew-Gebiet*). Niemieccy planiści snuli wizję urodzajnych terenów uprawnych ze zdecentralizowanym przemysłem i nową strukturą miast i miejscowości. Projektowali stworzenie wzorcowych wsi, które miały być głównym elementem przeobrażonego krajobrazu niemieckiego Wschodu. Charakterystyczna dla *GPO* była bowiem próba połączenia przedmodernistycznej wizji życia, w której akcentowano związek człowieka z naturą i w ogóle pozytywne wartości życia wiejskiego, z ideologią rasistowską, odmawiającą całym grupom ludzi „obcych rasowo” prawa do życia. Na wykonanie planu przewidziano początkowo 30 lat (I wersja), a następnie - pod presją Himmlera - skrócono ten czas do 20 lat (kolejne wersje).

Generalny Plan Wschodni pozostał w dużej mierze zbrodniczą fantazją, która miała być realizowana po zwycięstwie Niemiec. Przystąpiono jednak do punktowych realizacji akcji wysiedleńczo-kolonizacyjnej. Na ziemiach okupowanej Polski objął on Zamojszczyznę, skąd wysiedlono w okresie od listopada 1942 r. do sierpnia 1943 r. ok. 100 tys. osób. Realizowane tam wysiedlenia przyjęły różne formy. Część Polaków skierowano do Niemiec w celu germanizacji, a inną część deportowano do obozów koncentracyjnych. Miejsce wysiedlonych zajmowali niemieccy osadnicy. Za organizację wysiedleń na Zamojszczyźnie odpowiadała ekspozytura Centrali Przesiedleńczej, która funkcjonowała w Kraju Warty. Powierzenie akurat tej instytucji działań na Zamojszczyźnie nie było przypadkiem. Centrala Przesiedleńcza (*Umwandererzentralstelle*) z siedzibą najpierw w Poznaniu, a później w Łodzi, odpowiadała za deportacje ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939-1941. Kiedy w marcu 1941 r. zaprzestano - w związku z przygotowaniem do wojny z ZSRR - wysiedleń, eksperci pracujący w Centrali Przesiedleńczej wykorzystani zostali do innych zadań, a jednym z nich była właśnie akcja zamojska. Zresztą w kontekście Generalnego Planu Wschodniego doświadczenia zdobyte podczas kształtowania „nowego ładu” ludnościowego w Kraju Warty odgrywały niebagatelne znaczenie. Między marcem a październikiem 1941 r., kiedy ujawniono pierwsze informacje o Generalnym Planie Wschodnim, kilku funkcjonariuszy z Kraju Warty - w tym na pewno Arthur Greiser i Rolf-Heinz Höppner, szef Służby Bezpieczeństwa SS w Poznaniu i faktyczny kierownik Centrali Przesiedleńczej - uczestniczyło w konsultacjach nad przygotowywanymi w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy koncepcjami kolonizacyjnymi. W tym samym czasie, kiedy w Berlinie trwały prace nad pierwszą wersją *GPO*, w Kraju Warty finalizowano plan „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Udział Höppnera w rozmowach o organizacji ludobójstwa w Kraju Warty oraz w to-

czonych równolegle dyskusjach o nowym porządku osadniczym i rasowym w Europie Środkowo-Wschodniej był zapewne znaczący. 3 września 1941 r. szef poznańskiej Służby Bezpieczeństwa skierował do Hansa Ehlicha, kierującego departamentem III B w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy, notatkę poświęconą reorganizacji Centrali Przesiedleńczej. Höppner wystąpił z propozycją ujednoczenia i rozbudowy placówki, tak aby to ona kierowała w przyszłości deportacjami Słowian w ramach Generalnego Planu Wschodniego. Postulat ten nie został spełniony, ale mógł mieć wpływ na powierzenie Centrali Przesiedleńczej wysiedleń z Zamojszczyzny.

Fot. 2. Plakat wystawy „Walka i odbudowa w Kraju Warty”

AUSSTELLUNG
IM KAISER-FRIEDRICH-MUSEUM
vom 30. Januar bis 28. Februar 1943 geöffnet

Die bringt folgende Übersicht über den Volkskämpfe, die Umsiedelbewegung und die Haltung des Volkes im Wartheland:

- Der Volkskämpfe im Wartheland**
 Die politische Expansion und deutsche Gegenwehr die 1918, Unterdrückung und Kampf im polnischen Besatzungsgebiet. Die kulturelle Siedlung des Deutschen. Vom Sinn der Umsiedlung. Die Entstehung der NSDAP.
- Die Umsiedlung des Führers**
 Die logische und materielle Herstellung einer Umsiedlungsarbeit.
- Umsiedlung, Ansiedlung und Festigung**
 Aus der Praxis der Ansiedlungsarbeit. Die Planung.
- Dorf und Hof im neuen Osten**
 Die Bauernsiedlung. Die Dorfumbauplanung.
- Das deutsche Studententum im Ost-Einsatz**
 Betriebsmäßigkeit, Fleiß, Einsatz und kultureller Einsatz.
- Das Wartheland: ein Bauerngau!**
 Die Fortleitung zur Lebens in der Landwirtschaft. Der Aufbau der Landwirtschaft im Wartheland.
- Die NS-Volkswohlfahrt hilft!**
 Der Kampfsatz im Osten. Der Einsatz bei der Arbeit, Ernährung, Gruppe und Gesundheitsfürsorge.
- Der arbeitende Deutsche im Wartheland**
 Die politische Führung der NSDAP im Arbeitseinsatz und die soziale Führung in den Schichten: Bauern, Arbeiter, Wehrmacht.
- Arbeitsmädchen schaffen im Wartheland**
 Die Abwicklung der Lagerarbeit bei den Bauern.
- Das Patenschaftswerk des VDA**
 Die wirtschaftliche Betreuung und der VDA-Menschenkontakt.
- Die deutsche Frau hilft Heimat schaffen**
 Vom vielseitigen Einsatz der NS-Frauenschaft bei der Betreuung, Erziehungsarbeit und in der deutschen Familie.
- Die Hitlerjugend bei der Festigungsarbeit**
 Der BDM-Einsatz hilft Heimat schaffen. Der Landdienst. Die Bewegung der deutschen Jugend zum Bauern. Die Aufgaben der Hitlerjugend im Aufbau des Gau.
- Das Landjahr schafft mit an der Erneuerung bäuerlichen Lebens**
 Die Fortentwicklung der Lager innerhalb der Dorfgemeinschaft.

KAMPF UND AUFBAU IM WARTHELAND

Sammelt Dokumente und zeitgeschichtlich wichtiges Material für die Gauleitung, Posen, Schloßfreiheit 11 • Zimmer 74

NSDAP

Źródło: I. Z. Dok. I-27.

W Archiwum II Wojny Światowej znajduje się kilka dokumentów, które wiążą się z Generalnym Planem Wschodnim. Należy tu wskazać przede wszystkim na odpis ekspertyzy dr. Wetzla z kwietnia 1942 r. (sygn. I.Z. Dok.I-777) oraz maszynopis artykułu Cz. Madajczyka pt. „Generalplan Ost (artykuł dyskusyjny)” zdeponowany w dziale V Archiwum pod sygn. I.Z.Dok. V-203. Na uwagę zasługuje również obszerny zbiór oryginalnych dokumentów (prawie 90 kart) zamojskiej ekspozytury Centrali Przesiedleńczej w Łodzi, która odpowiadała za organizację wysiedleń Polaków z Zamojszczyzny (sygn. I.Z. Dok. I-567). Również w dziale I Archiwum pod sygn. I. Z. Dok. I-659 zdeponowana została notatka Höppnera dotycząca nowej organizacji Centrali Przesiedleńczej. Do notatki dołączone jest pismo przewodnie do H. Ehli-cha. Warto wspomnieć również o plakacie promującym wystawę zatytułowaną „Kampf und Aufbau im Wartheland” („Walka i ‘odbudowa’ w Kraju Warty”), która odbyła się w Poznaniu w dniach od 30 stycznia do 28 lutego 1943 r. Wymieniono na nim kilka punktów wystawy, która poświęcona została różnym aspektom niemieckiego osadnictwa oraz „umacniania niemczyzny” w Kraju Warty. Było to drugie tego typu przedsięwzięcie w Poznaniu. Jesienią 1941 r., kiedy kończono prace nad pierwszą wersją Generalnego Planu Wschodniego, Niemcy mogli odwiedzić w Poznaniu wystawę zatytułowaną „Planung und Aufbau im Osten” („Planowanie i ‘odbudowa’ na Wschodzie”), która była zarówno podsumowaniem dotychczasowych akcji wysiedleńczo-kolonizacyjnych, jak i zapowiedzią nowych przedsięwzięć z zakresu planowania porządku ludnościowego w niemieckiej „przestrzeni życiowej”. Wśród wydarzeń towarzyszących tej wystawie znalazł się wykład prof. Konrada Meyera. Natomiast Plakat wystawy z 1943 r. znajduje się obecnie w Archiwum II Wojny Światowej IZ pod sygn. I. Z. Dok. I-27.

Bogumił Rudawski - dr, pracownik Instytutu Zachodniego, historyk, zajmuje się dziejami okupacji niemieckiej w Polsce i II wojną światową.